

*М.М. ІЛЬЧУК, доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НААН, завідувач кафедри
підприємництва та організації агробізнесу,
І.А. КОНОВАЛ, кандидат економічних наук, доцент
С.І. УС, здобувач*

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Методичні підходи до оцінки ефективності підприємницької діяльності аграрної сфери

Постановка проблеми. Оптимальне функціонування сільськогосподарських підприємств здійснюється за умови забезпечення ефективності їх підприємницької діяльності, оцінка якої охоплює усі її аспекти (виробничий, маркетинговий, інвестиційний, фінансовий, соціальний тощо) та функції менеджменту. Власники підприємств повинні постійно проводити моніторинг їх діяльності для досягнення максимальної віддачі від вкладеного капіталу й досягнення успішного функціонування бізнесу. Результати оцінки підприємницької діяльності становлять основу для прийняття управлінських рішень щодо вибору системи цілей розвитку підприємства, пошуку шляхів і методів досягнення цих цілей, раціоналізації організації виробництва, створення системи інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності підприємства.

Однією з особливостей сільськогосподарського виробництва є те, що робочий період значно менший за період виробництва й виробничі витрати здійснюються безпосередньо на відповідних технологічних операціях і за часом не збігаються з часом одержання та реалізації продукції. В умовах значних темпів інфляції ця особливість сільськогосподарського виробництва призводить до неадекватного відображення витрат при формуванні собівартості й визначенні рівня рентабельності виробництва сільськогоспо-

дарської продукції. І чим триваліший період виробничого циклу виготовлення продукції, тим більшим є викривлення рівня її доходності, що зумовлює прийняття помилкових рішень як при виборі пріоритетних напрямів розвитку підприємства, так і розробці ефективних важелів державного регулювання розвитку аграрного сектору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розробку теоретичних та практичних аспектів оцінки ефективності підприємницької діяльності суб'єктів господарювання зробили вітчизняні й зарубіжні вчені: В.Г. Андрійчук, Е.Ю. Духонін, Д.В. Ісаєв, М.М. Ільчук [8], С.М. Кваша [2], Е.Л. Мостовой [4], М.Й. Малік, Б. Пасхавер, С.Ф. Покропивний, П.Т. Саблук, К. Уолш [3], В. Юрчишин та ін.

Проблему об'єктивності формування витрат і визначення прибутковості сільськогосподарських підприємств в умовах інфляційно-девальваційних процесів досліджували О.М.Шпичак [6] та О.А. Чигринець [5].

До оцінки ефективності підприємницької діяльності використовують три основних методичних підходи: традиційний, багатofакторний і на основі концепції «Performance Management» (управління результативністю).

Більшість дослідників для оцінки ефективності підприємницької діяльності використовують традиційний підхід, який передбачає розрахунок узагальнюючих та часткових показників. Узагальнюючими показниками

ефективності діяльності підприємства є показники рентабельності (продукції, майна, капіталу тощо), оскільки вони дають можливість зіставити результат у вартісному виразі з витратами, що зумовили його появу. До часткових показників належать показники, які характеризують ефективність використання основного й оборотного капіталу, робочої сили та формуються під впливом операційної, фінансової й інвестиційної діяльності.

Багатофакторний підхід передбачає використання єдиного інтегрального показника ефективності, який розраховують на основі системи окремих показників ефективності підприємницької діяльності [1,7].

Оцінка ефективності діяльності на основі концепції "Performance Management" (управління результативністю) передбачає використання системи індикаторів, яка включає як фінансові, так і нефінансові показники, що дають змогу комплексно оцінити вартість підприємства й ефективність його діяльності [4]. При цьому основним показником є економічна додана вартість (EVA), а показники рентабельності використовуються в цій системі як другорядні.

У всіх підходах оцінки ефективності підприємницької діяльності в основі розрахунків лежить рівень доходності продукції, який в умовах інфляційних процесів не відображає реальну суть процесу відтворення.

Тому виникає потреба в розробці методичних підходів, які б підвищили рівень об'єктивності відображення результатів підприємницької діяльності за інфляційно-девальваційних процесів.

Мета статті – виявлення негативного впливу інфляційно-девальваційних процесів у сільськогосподарських підприємствах України на об'єктивне відображення витрат і рівня рентабельності виробництва продукції та розробка методичних підходів до підвищення рівня об'єктивності відображення результатів підприємницької діяльності за відповідної ринкової ситуації.

Виклад основних результатів дослідження. Протягом 2006-2015 років сільськогосподарські підприємства України проводили свою діяльність в умовах інфляційних процесів. Індeksi цін на промислову продукцію й тарифів на послуги, які були спожиті в сільськогосподарських підприємствах (у % до попереднього року), становили понад 100% (табл. 1). І лише у 2013 році індекс цін на матеріально-технічні ресурси промислового походження становив 99,7%. Постійне підвищення цін на матеріально-технічні ресурси негативно впливає на ресурсне забезпечення підприємств, призводить до низького рівня інтенсивності виробництва та в кінцевому підсумку – до зниження прибутковості виробництва продукції.

1. Індeksi цін на промислову продукцію та тарифів на послуги, спожиті в сільськогосподарських підприємствах, % до попереднього року

Показник	Рік									
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Сукупний індекс витрат на виробництво с.-г. продукції	124,4	124,3	143,6	105,9	116,9	117,0	106,8	101,0	117,9	150,9
у т.ч. матеріально-технічні ресурси промислового походження	114,4	119,5	144,1	101	115,5	118,6	107,7	99,7	120	145,6

Джерело: Дані Державної служби статистики України.

Висока доходність виробництва продукції, що досягнута в сільськогосподарських підприємствах у 2014-2015 роках, є ілюзорною, оскільки інфляційні процеси протягом виробничого циклу за тривалого обороту капіталу ще більше посилюють невідповідність у вартості коштів, що були витрачені

на виробництво продукції, й тих, які були одержані в результаті її реалізації.

У процесі дослідження нами проведено розрахунки та порівняння номінальних і реальних рівнів рентабельності виробництва продукції в сільськогосподарських підприємствах України за 2008-2015 роки (табл. 2, рис. 1).

Номинальний (*HP*) та реальний (*PP*) рівень рентабельності виробництва продукції визначалися за формулами:

$$HP = \frac{(B - (Z + A)) \times 100\%}{(Z + A)}, \quad (1)$$

$$PP = \frac{(B - (Z_0 + A_0)) \times 100\%}{(Z_0 + A_0)}, \quad (2)$$

де *B* – виручка від реалізації продукції, грн;

Z і *Z₀* – відповідно грошові витрати й дисконтовані грошові витрати на виробництво та реалізацію продукції, грн;

A і *A₀* – відповідно сума амортизації й дисконтована сума амортизації основних засобів, грн. Дисконтування витрат здійснювалося на момент реалізації продукції.

2. Рівень рентабельності виробництва основних видів продукції в сільськогосподарських підприємствах України

Показник	Рік							
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Номинальний рівень рентабельності, %								
Пшениця	17,6	5,8	9,6	17,6	11,8	2,4	28,0	36,4
Кукурудза	10,6	21,5	29,8	38,6	19,8	1,5	26,2	50,3
Насіння соняшнику	18,4	41,4	64,7	57,0	45,8	28,5	36,5	80,5
Соя	1,3	34,1	16,4	24,1	21,4	15,8	34,5	38,6
Молоко	4,1	1,4	17,9	18,5	2,3	13,6	11,0	12,6
ВРХ на м'ясо	-24,1	-32,8	-35,9	-24,8	-29,5	-43,3	-35,9	-17,9
Свині на м'ясо	0,3	12,1	-7,8	-3,7	2,0	0,2	5,6	12,7
Яйця курячі (за 1000 шт.)	13,0	13,1	18,6	38,8	52,6	47,6	58,8	60,9
Реальний рівень рентабельності, %								
Пшениця	-17,4	-6,0	-3,8	1,2	3,5	0,5	12,6	-7,24
Кукурудза	-19,1	13,6	15,3	22,3	13,3	0,5	11,6	5,21
Насіння соняшнику	-13,7	31,9	46,0	38,2	37,7	27,1	20,6	26,01
Соя	-32,5	18,7	-0,03	4,6	11,4	13,6	15,5	-12,01
Молоко	-14,3	-16,9	9,1	6,8	-6,4	9,5	6,2	-6,17
ВРХ на м'ясо	-47,8	-55,1	-48,0	-38,4	-41,2	-48,5	-41,1	-38,52
Свині на м'ясо	-20,7	-7,0	-13,6	-12,9	-4,9	0,1	2,4	-11,73
Яйця курячі (за 1000 шт.)	-14,6	-11,6	6,8	20,8	36,8	41,2	47,8	22,71
Реальний рівень рентабельності при дооцінці вартості основних засобів, %								
Пшениця	-28,0	-17,9	-14,7	-9,6	-7,6	-10,5	-0,1	-16,96
Кукурудза	-26,7	-0,9	3,5	10,8	2,6	-8,0	5,5	-4,14
Насіння соняшнику	-24,8	13,2	28,7	21,8	21,7	13,0	7,3	12,8
Соя	-39,4	4,9	-10,6	-6,6	-0,7	1,6	4,1	-19,93
Молоко	-26,5	-30,4	-6,0	-6,6	-18,7	-5,3	-6,8	-18,54
ВРХ на м'ясо	-54,8	-61,8	-55,6	-46,1	-48,4	-55,2	-48,3	-45,73
Свині на м'ясо	-33,2	-23,3	-28,2	-26,2	-20,7	-16,7	-13,2	-25,24
Яйця курячі (за 1000 шт.)	-29,8	-28,7	-11,4	2,5	8,8	14,6	24,5	3,77

Джерело: Розрахунок авторів на основі даних Державної служби статистики України.

Дисконтовані грошові витрати на виробництво та реалізацію продукції визначали за формулою (3):

$$Z_0 = \sum_{t=0}^T Z_t \times \left(1 + \left(\frac{C_t - 100}{100}\right)\right)^t, \quad (3)$$

дисконтовану суму амортизації основних засобів розраховували за формулою:

$$A_0 = A \times \left(1 + \left(\frac{C_T - 100}{100}\right)\right)^T, \quad (4)$$

де *T* – середня тривалість циклу виробництва і реалізації продукції, міс.;

t – індекс місяця циклу виробництва й реалізації продукції;

C – місячний сукупний індекс витрат на виробництво продукції, %

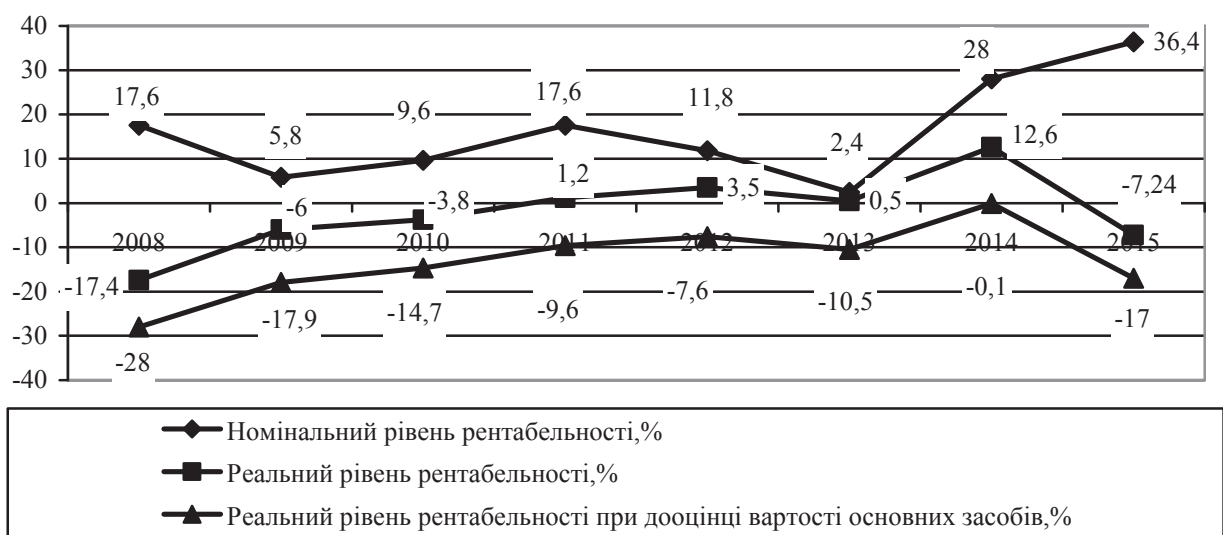

Рис. 1. Рівень рентабельності виробництва зерна пшениці, %

Джерело: Розрахунок авторів на основі даних Державної служби статистики України.

Дані таблиці 1 показують, що чим більший сукупний індекс витрат на виробництво сільськогосподарської продукції, тим більша різниця між номінальними та реальними рівнями рентабельності її виробництва. Так, якщо у 2015 році різниця між номінальним і реальним рівнем рентабельності виробництва зерна пшениці становила 43,6%, то у 2014-му – лише 15,4%. У 2015 році реальний рівень рентабельності був позитивним із представлених у таблиці 1 видів продукції лише при виробництві зерна кукурудзи, насіння соняшнику та яєць.

За даними Державної служби статистики України, за останні 10 років основні засоби в усіх галузях національної економіки (без сільського господарства) були дооцінені

майже у 9 разів, зокрема в промисловості – у 6,3 раза, тоді як у сільському господарстві – лише на 43%. Це призводить до заниження сум амортизаційних відрахувань у собівартості продукції та до штучного завищення фінансових результатів – прибутку й рентабельності сільськогосподарської діяльності. Результати розрахунків показують, що при дооцінці основних засобів у сільському господарстві лише у 3 рази, реальний рівень рентабельності виробництва ще знизиться залежно від виду продукції на 7,2 – 18,9%.

Як видно з даних рисунка 2, з урахуванням дооцінки вартості основних засобів виробництво продукції в сільськогосподарських підприємствах України було прибутковим лише у 2012 році.

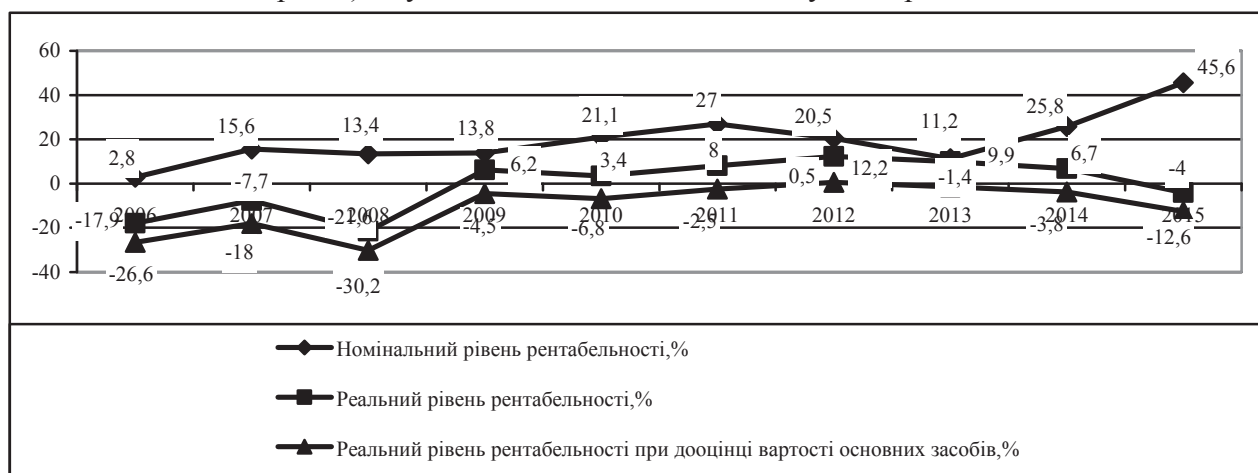

Рис. 2. Рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції, %

Джерело: Розрахунок авторів на основі даних Державної служби статистики України.

Дані розрахунки номінального та реального рівня рентабельності нашоують на думку про сумнівну достовірність статистичних звітів щодо розмірів реальних прибутків сільськогосподарських товаровиробників. На нашу думку, вони значно занижені в поданій звітності. Оскільки сільськогосподарське підприємство є відкритою системою і його діяльність має бути гармонізованою із суб'єктами макро- й мікросередовища, то ефективність діяльності суб'єкта господа-

рування потрібно оцінювати з економічного, соціального, екологічного та інших поглядів. Особливо важливим цей підхід є при оцінці оптимізації виробничих систем аграрної сфери.

Дослідження з розробки інтегрального показника оцінки ефективності виробничої діяльності сільськогосподарського підприємства проводилося при оптимізації виробничої структури СТОВ «Маяк» Чорнобаївського району Черкаської області (табл. 3).

3. Показники оптимальної виробничої структури СТОВ «Маяк»

Показник	2014 р. (базовий)		2020 р. (проект)		Зміна показника, (+,-)
	га, гол.	%	га, гол.	%	
Рослинництво, га					
Пшениця	460	15,8	348	11	-112
Кукурудза	1850	63,4	980	31	-870
Ячмінь	135	4,6	73	2,3	-62
Соняшник	300	10,3	647	20,5	347
Соя	171	5,9	650	20,5	479
Кукурудза на силос	0	0	150	4,7	150
Люцерна на сіно	0	0	102	3,2	102
Буряки кормові	0	0	44	1,4	44
Вика яра на зелений корм	0	0	170	5,4	170
Тваринництво, гол.					
ВРХ всього	194	100	172	100	-22
у т.ч. корів	134	69,1	143	83,1	9
Свині	1456	100	3838	100	2382
у т.ч. свиноматки	91	6,3	213	5,5	122

Джерело: Розрахунок авторів.

Критерієм оптимізації виробничої структури був прийнятий інтегральний показник сукупної ефективності виробничої діяльності підприємства. Методичний підхід до визначення інтегрального показника сукупної ефективності виробничої діяльності СТОВ «Маяк» був побудований на трьох показниках, які характеризують економічну, соціальну й екологічну ефективність. У результаті дослідження було встановлено, що економічну ефективність найбільш адекватно відображає величина прибутку, соціальну – середньорічна чисельність працівників, а екологічну – характеризує обсяг внесених органічних добрив.

Величину інтегрального показника сукупної ефективності діяльності СТОВ «Маяк» (In) визначали за формулою (5):

$$In = a_1x_1 + a_2x_2 + a_3x_3, \quad (5)$$

де a_1 , a_2 , a_3 – вагові коефіцієнти показників ефективності, які характеризують вплив цих часткових показників, що представляють відповідні групи. Вагові коефіцієнти визначено на основі експертних оцінок, виходячи із трансформаційних змін аграрної економіки за період 2000-2015 років (табл. 4);

x_1 , x_2 , x_3 – нормовані показники економічної (величина прибутку), соціальної (середньорічна чисельність працівників) та екологічної ефективності (обсяг внесених органічних добрив). Нормування наведених показників здійснювалося відносно їх середнього значення.

4. Основні базові показники ефективності виробництва СТОВ «Маяк»

Показник	Рік									
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Дані статистичної звітності										
Прибуток, тис. грн	809	130	3346	5571	2624	6333	3820	6543	8253	3384
Середньорічна чисельність працівників, осіб	334	296	221	250	288	254	222	229	171	165
Внесення органічних добрив, т	6186	5830	5580	4520	3890	5080	4632	4238	4523	4781
Нормування (відносно середнього значення)										
Прибуток, тис. грн	0,198	0,032	0,82	1,365	0,643	1,552	0,936	1,603	2,022	0,829
Середньорічна чисельність працівників, осіб	1,375	1,218	0,91	1,029	1,185	1,045	0,914	0,942	0,704	0,679
Внесення органічних добрив, т	1,256	1,184	1,133	0,918	0,79	1,031	0,94	0,86	0,918	0,971
Вагові коефіцієнти (експертні оцінки)										
Прибуток, тис. грн	0,623	0,604	0,603	0,524	0,523	0,425	0,4	0,386	0,412	0,387
Середньорічна чисельність працівників, осіб	0,236	0,265	0,249	0,294	0,294	0,307	0,359	0,377	0,377	0,343
Внесення органічних добрив, т	0,141	0,131	0,148	0,182	0,17	0,216	0,223	0,237	0,261	0,27

Джерело: Розрахунок авторів.

На рисунку 3 відображено зростання інтегрального показника у 2020 році вищими темпами порівняно з величиною прибутку від виробничої діяльності. Таке зростання відбувається за рахунок збільшення поголів'я худоби і, як результат, створення нових робочих місць та більших обсягів внесення органічних добрив у ґрунт. Викорис-

тання інтегральних показників для визначення ефективності оптимізації виробництва сільськогосподарських підприємств може стати важливим методом комплексної оцінки стану суб'єктів аграрної економіки, тому що дає змогу враховувати одночасно показники, виражені в різних одиницях виміру.

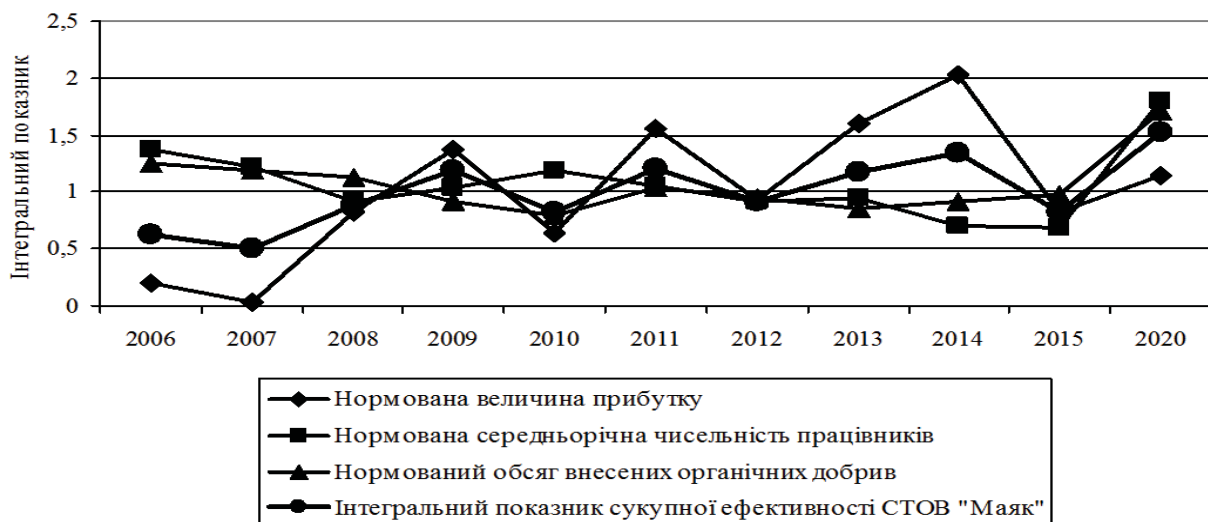

Рис. 3. Інтегральний показник сукупної ефективності діяльності СТОВ «Маяк»

Джерело: Розраховано авторами.

Подальші дослідження варто проводити в напрямі розширення бази даних для побудови інтегрального показника й обґрунтування

вагових коефіцієнтів кожного із запропонованих факторів.

Оцінка ефективності виробництва окремих видів продукції значною мірою залежить від прийнятої методики віднесення витрат калькулювання собівартості продукції. Так, відповідно до «Методичних рекомендацій з планування, обліку і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств» у собівартість одержаного гною включають вартість підстилки, нормативні витрати на прибирання, навантаження, транспортування й зберігання гною. Така оцінка гною не відповідає його призначенню як органічного добрива, що має певну кількість поживних ре-

човин, макро- і мікроелементів. Це потребує уточнення існуючої методики визначення його вартості. Запропонована нами методика оцінки вартості гною передбачає віднесення в неї не лише витрат на підстилку, нормативних витрат на прибирання, навантаження, транспортування та його зберігання, а й вартості поживних речовин, які містяться в побічній продукції тваринництва. Вартість останніх визначають за їхнім вмістом і цінами за їхню одиницю, які розраховують на основі ціни та вмісту цих поживних речовин у мінеральних добривах (табл. 5,6).

5. Оцінка вартості 1 т перепрілого гною на солом'яній підстилці

Показник	Поживні речовини			Усього
	азот	фосфор	калій	
Вміст поживних речовин в 1 т: %	0,60	0,30	0,75	1,65
кг	6,0	3,0	7,5	16,5
Кількість поживних речовин до оцінки, кг	4,2	3,0	7,5	14,7
Ціна 1 кг поживних речовин, грн	18,4	18,8	18,2	18,4
Вартість 1 т гною, грн	77,3	56,4	136,5	270,2
Вихід гною на 1 умовну голову, т	х	х	х	7,0
Вартість гною з розрахунку на 1 умовну голову, грн	х	х	х	1891,4

Джерело: Розрахунок авторів.

6. Оцінка вартості 1 т свіжого гною великої рогатої худоби на солом'яній підстилці

Показник	Поживні речовини			Усього
	азот	фосфор	калій	
Вміст поживних речовин в 1 т: %	0,47	0,26	0,50	1,23
кг	4,7	2,6	5,0	12,3
Кількість поживних речовин до оцінки, кг	3,3	2,6	5,0	10,9
Ціна 1 кг поживних речовин, грн	18,4	18,8	18,2	18,4
Вартість 1 т гною, грн	60,5	48,9	91,0	200,4

Джерело: Розрахунок авторів.

Зробивши припущення, що сума витрат на прибирання, навантаження, транспортування й зберігання 1 т гною становить 50,0 грн, тоді загальна вартість 1 т перепрілого гною 320,2 грн, а загальна вартість побічної продукції, одержаної від 1 умовної голови за рік, становитиме 2241,4 грн.

Запропонована методика оцінки вартості побічної продукції тваринництва дає можливість підвищити її у 2-3 рази та значно зменшити загальні витрати на основну продукцію (молоко і продукцію вирощування). При використанні даної методики оцінки побічної продукції рівень рентабельності виробництва основної продукції скотарства підвищиться приблизно на 5–7%.

Висновки. В умовах дії інфляційно-девальваційних процесів в економіці країни використання існуючих методичних підходів до оцінки підприємницької діяльності суб'єктів господарювання призводить до необ'єктивного відображення витрат при формуванні собівартості й визначення рівня рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції. Існуюча недооцінка основних засобів виробництва в сільськогосподарських підприємствах спричиняє штучне завищення результативності їхньої діяльності. Тому для визначення об'єктивної оцінки ефективності підприємницької діяльності доцільно використати метод дисконтування витрат з метою приведення їх до одного моменту часу, удосконалити існуючу методику

віднесення витрати і калькулювання собівартості продукції та зробити переоцінку балансової вартості основних засобів сільськогосподарських підприємств.

Для досягнення стабільного розвитку сільськогосподарських підприємств ефективність діяльності суб'єктів господарювання потрібно оцінювати не лише з економічного, а й соціального, екологічного та інших поглядів. З цією метою можна використати запропонований методичний підхід до визначення інтегрального показника оцінки ефек-

тивності діяльності сільськогосподарського підприємства, який дає змогу враховувати одночасно показники, які виражені в різних одиницях виміру.

Використання запропонованих методик уможливить підприємству проводити комплексну оцінку ефективності господарської діяльності, прогнозувати її рівень на перспективу й розробляти необхідні заходи щодо підвищення ефективності діяльності підприємства.

Список використаних джерел

1. Методологія та методика визначення інтегральних соціальних показників [Текст]: моногр. / НАН України, Ін-т соціології; відп. ред. Ю. І. Саєнко. – К.: [б.в.], 2004. – 372 с.
2. Прогнозування виробництва продукції рослинництва та його ресурсне забезпечення в Україні /С.М. Кваша, М.М. Ільчук, І.А. Коновал, М.М. Федюшко. – К.:ННЦ «ІАЕ», 2013. – 244 с.
3. Уолш К. Ключевые показатели менеджмента: как анализировать, сравнивать и контролировать данные, определяющие стоимость компании / К. Уолш ; пер. с англ. – [2-е изд.]. – М.: Дело, 2001. – 360 с.
4. Управление эффективностью бизнеса. Концепция Business Performance Management /Е.Ю. Духонин, Д.В. Исаев, Е.Л. Мостовой и др.; под ред. Г.В. Генса. — М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – 270 с .
5. Чигринець О. А. Вплив інфляційних процесів на реальний сектор економіки України / О. А. Чигринець // Наук. праці Нац. ун-ту харч. технологій. – 2010. – № 36. – С. 130 – 135.
6. Шпичак О.М. Економіко-організаційні неузгодженості взаємовідносин у продуктових ланцюгах в умовах інфляційно-девальваційних процесів: напрями врегулювання / О. М. Шпичак //Економіка АПК. – 2015. – № 6. – С. 85–95.
7. Шумська С.С. Особливості побудови та використання інтегральних показників у міжнародній та українській практиці / С.С. Шумська // Економіст. – 2006. – №11. – С.74–77
8. Ilchuk M.M., Us S.I. Innovations in the development of socio-economic systems: microeconomic, macroeconomic and mesoeconomic levels. – Collective monograph. – Vol. 3. Lithuania: “Izdevnieciba “Baltija Publishing”, 2016. – 348 p. (authors p.308-326).

Стаття надійшла до редакції 11.04.2017 р.

Фахове рецензування: 21.04.2017 р.

*

УДК 658.155+334.012.23

*М.І. ГРИЦАЄНКО, кандидат економічних наук, старший викладач
Таврійський державний агротехнологічний університет*

Соціальний капітал у становленні підприємницької мережі аграрної сфери України

Постановка проблеми. Перед аграрною сферою України стоїть завдання загальної модернізації, переведення її на шлях інноваційного розвитку. Особливостями сільськогосподарства є тісний взаємозв'язок між специфікою праці на землі, зумовленою природними умовами виробництва, та соці-

альними відносинами на селі. Зміна складу сільського населення, вплив загальносвітових тенденцій на агропродовольчому ринку й інтеграція українського ринку в глобальну економіку зумовлюють необхідність пошуку якісно нових ресурсів розвитку сільського господарства, одним з яких є соціальний капітал як передумова створення та результат функці-

© М.І. Грицаєнко, 2017